

Фото люб'язно надано автором

Василь Шкляр — лауреат народної Шевченківської премії, володар Гран-прі конкурсу «Коронація слова», літературних нагород «Золоте перо», «Спіраль століть», «Айстра», «Золотий Бабай», першої премії Ліги українських меценатів «Ярославів Вал» та інших; автор бестселерів «Ключ», «Елементал», «Кров кажана», «Ностальгія», «Тінь сови».

У романі «Чорний Ворон. Залишенець», над яким автор працював майже 13 років, висвітлено одну з найдраматичніших сторінок нашої історії — повстанську боротьбу українців проти окупаційної влади у 1920-х роках. Із глибин забуття виринає містична постать отамана Чорного Ворона, що переміг смерть...

Василь Шкляр... поклав край виснажливим дискусіям про непримиренність «масової» та «елітної» прози.

«Україна молода»

Витончений психологізм, філософічність, іронія, інтелектуальна та мовна граційність забезпечують романам Василя Шкляра статус яскравого, самобутнього явища в сучасній літературі.

«Кореспондент»

Вожді, як маври, зробили свою справу і відійшли на еміграцію, а повстанці, марно чекаючи їхнього сигналу до всеукраїнського рушення, воювали ще майже десятиліття... Прототипом мого головного героя став один із найзагадковіших отаманів — Чорний Ворон. Українська літературна критика ненавидить стрімкий розвиток подій. Я не збираюся їй догоджати, але в мене і крім сюжету є достатньо засобів, щоб тримати увагу читача, чий інтерес я ставлю понад усе.

Василь Шкляр

www.bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

ISBN 978-966-14-7839-7

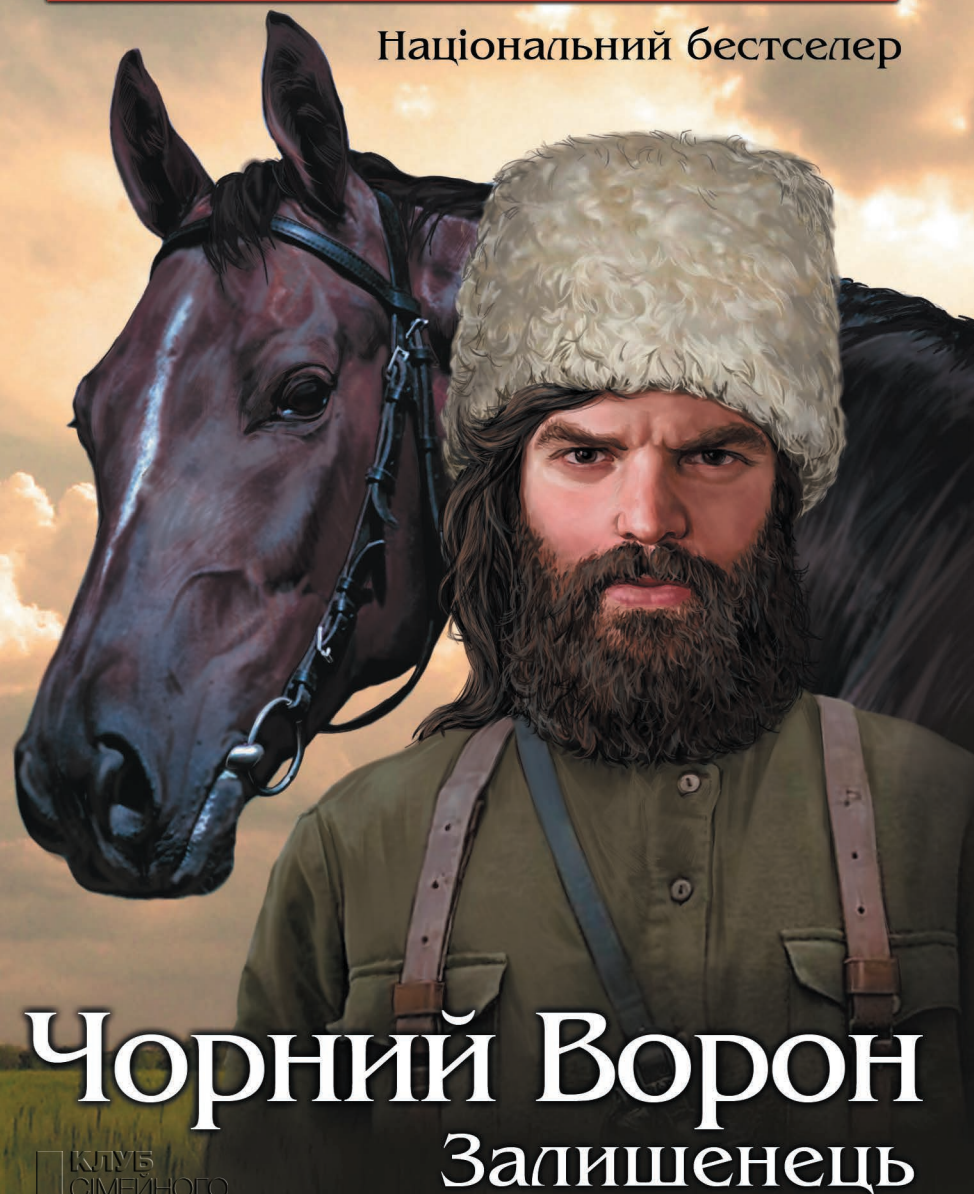

9 789661 478397

ВАСИЛЬ ШКЛЯР ЧОРНИЙ ВОРОН
Залишенець

ВАСИЛЬ ШКЛЯР

Національний бестселер

Чорний Ворон

Залишенець

КЛУБ СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ

ВАСИЛЬ
ШКЛЯР

Чорний Ворон
Залишенець

РОМАН

ХАРКІВ КЛУБ
2014 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 821.161.2
ББК 84.4УКР
Ш66

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Літературний редактор *Роман Коваль*

Дизайн і ілюстрація на обкладинці *Юлії Дзекунової*

ISBN 978-966-14-7839-7

© Шкляр В. М., 2009, 2014
© Книжковий Клуб «Клуб
Сімейного Дозвілля»,
видання українською
мовою, 2010, 2014
© Книжковий Клуб «Клуб
Сімейного Дозвілля»,
художнє оформлення,
2014

Тобі зозуля навесні
Кувала щастя, а мені
Вороння каркало сумне, —
Забудь мене, забудь мене...

Пісня

1921 року долю чотирилітньої війни, яку Росія розв'язала проти Української Народної Республіки, було вирішено на користь загарбника. Армія УНР опинилася інтернованою за колючим дротом колишніх польських союзників. Однак збройна боротьба ще роками тривала майже на всіх теренах України. Відчайдушний опір російським окупантам чинили повстанці Холодного Яру. На їхньому чорному бойовому прапорі був напис: «Воля України або смерть».

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

Отамана Веремія ховали в Гунському лісі без прощальних сальв і промов. Ховали потай, уночі. Двоє похмурих чоловіків привезли підводою труну з тілом загиблого, а ще один привів із ближнього села священика.

Яму викопали за двадцять кроків на схід од старезного дуба, і тепер біля неї тихо світілася в темряві домовина — недавно стругана соснова дошка ще пахла живицею.

— Відкрийте віко, — попросив отець Олексій.

Він довго роздмухував кадило, черкаючи відсирілими сірниками, які сичали, ламалися і не хотіли горіти.

— Навіщо? — запитав той, що привів священика. Його ширша, ніж довша, голова і закандзюблений ніс робили чоловіка схожим на велику сову.

— Так треба, — сказав отець Олексій. — А може, там дохлий пес.

— Тут не до жартів, отче.

— Саме через те й годиться відкрити труну. Я можу зрозуміти все, окрім святотатства.

Двоє похмурих чоловіків підійшли ближче і поволі, знехотя зняли віко.

Десь у глибині лісу прокотилися ухкання-зойки сича. Якщо то правда, що темної ночі б'ються навкулачки чорти, то це могли бути і їхні крики.

— Так, це він, — сказав отець Олексій. — Я знав небіжчика. Але чому його поклали в брилі?

— Такою була Веремієва воля. Щоб його поховали у брилі й вишиванці, — пояснив той, що був схожий на сову. — Отаман так і до бою ходив. Хіба ви не знали?

— Дурна була звичка, — озвався один із похмурих чоловіків. — Ворог його впізнавав серед нас ще здалеку. Тільки й ціляли у цього бриля, поки не влучили.

— Зате й ми його бачили за версту, — сказав другий похмурий чолов'яга. — Завжди бачили, що він з нами.

— Дурна була заведенція, — повторив перший і сухо сплюнув через плече.

— Не твоє свиняче діло, — сказав той, що був схожий на сову. — Починайте відправу, отче. І якщо можна, то не розтягуйте. Бо нас тут і ранок застане.

— Добре, хоч чоботи зняли, — сказав отець Олексій. — Так йому буде легше іти до раю.

— Починайте відправу, отче.

Здалеку знов долинули моторошні ухкання-зойки, й отець Олексій подумав, що сичі так не кричать.

— ...Боже духів і всякої плоті, Ти смерть подолав і диявола знищив, і життя світові Твоєму дарував — Сам, Господи, упокой душу усопшого раба Твого Веремія на місці світлім, на місці квітучім, на місці спокійнім, звідки втекла болізнть, печаль і зітханнтя; всяке прогрішення, вчинене ним словом або ділом, або помислом, як благий і чоловіколюбець Бог, прости, бо немає чоловіка, що жив, а не згрішив би...

Після короткої відправи труну опустили в яму, кинули зверху по жмені землі й засипали могилу. Але верх не виводили — все розрівняли і притрусали падалішнім листям.

— Ви зрозуміли нас, отче, — сказав схожий на сову чоловік. — Ніхто не повинен знати цього місця. Вони його шукають і мертвого.

— Але не знайдуть, — сказав похмурий чоловік і кинув свого заступу на підводу. — Навіть якщо надібають цю місцину, його тут уже не буде.

— Як то не буде? — спитав отець Олексій.

— А так. Вознесеться на небеса.

Отець Олексій перехрестився і мерзлякувато повів плечима. Холодна осіння ніч дихнула йому прямо за комір.

— Запам'ятайте: нас тут було всього четверо, — майже з погрозою в голосі сказав той, що був схожий на сову. — Окрім нас, цього більше ніхто не бачив. Коли що... з нас і спитають.

Але він помилявся. На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько. Воронові було вже двісті сімдесят літ, проте він досі не стомився спостерігати за людськими дивацтвами і намагався ставитися до них з розумінням. Тепер він сидів на дубі, який ще міцно тримав на собі поруділе листя, вдихав теплий дух ладану, і чорному воронові було тут затишно. Білий місяць-четвертак не діставав його за дубовим листом, зате добре висвічував невеличку галявину, де копошилися люди. Ворон, хоч був і сліпий на одне око, відразу впізнав і священника, і чоловіка з довгим закандзюбленим носом — він їх бачив не вперше. Щоправда, чув погано, бо ворон, по правді сказати, був уже глухий як пень. Глухий і підсліпуватий, а проте добре бачив, що йому треба. Наприклад, цього разу він завважив із подивом, що отець Олексій не тільки вкоротив молебень, але й не опечатав могилу...

Та ще чуднішою для нього буде інша причта на цій галявині, — це коли згодом сюди придуть інші люди, вони гелготатимуть нетутешньою мовою, чужі, рогаті, себто в рогатих шапках-будьонівках, незнайомі чорному воронові люди, придуть і відміряють двадцять кроків на схід од старезного

дуба і стануть копати, і викопають труну, відкриють віко, та замість отамана знайдуть там тільки записку, від якої можна було здуріти.

Ворон тихенько реготне, затуливши дзьоба крилом, щоб не каркнути, щоб його не почули, бо тоді рогаті, зганяючи злість, стрельнуть ще й по ньому. Ворон не боявся смерті, але він не любив, коли пахне смаленим, а на старості літ ще й не терпів запаху горілого пороху.

2

Досі не можу собі пояснити, що то за радість така була перед кожним боєм, яка тремтіла в усьому тілі, мовби жива істота. Серце співало, в очах розвиднялося, лоскіт бігав долонями. Оце як є твердий рішенець, що сьогодні виступаємо, чи хай там навіть узавтра, то вже місця собі не знаходиш, щось аж трусить тобою зсередини. Я бачив, що так було не тільки зі мною, кожного з нас постигала ця втіха, тільки всяк переживав її по-своєму. Той походжав, як півень, той начищав уже вкотре рушницю, ще хтось мугикав-насвистував, а той сидів непорушно — тільки очі горіли лихим вогнем. А коли раптом бій відміняли, напосідало таке, якби ото молодиця враз відмовила тобі в останню хвилину і ти залишився сам на сам зі своїм хотінням.

Ні, не було у нас зовсім страху, він звітрився разом з надією, бо коли в чоловіка уже й надія пощезла, то який може бути страх? І немає тут чим хвалитися, сказала б сліпа ворожитка Євдося, до якої прийшов я тоді, коли все починалося, тож я прийшов до сліпої Євдосі, котра вміла забрати біль із людського тіла, вміла навіть зцілити душу, прийшов і сказав: «Забери у мене, Євдосю, дві штуки нетребні, вийми їх із моєї душі, аби й знаку не зосталося». — «Які такі штуки нетребні?» — тихо всміхнулася невидючими очима Євдося, як усміхаються сліпі. «Страх і жаль, — сказав я. — Вийми з мене

насамперед страх, тоді жаль». — А вона похитала головою: «Не можна без цього зборонцеві, без страху й жалю швидко себе загубиш», — сказала тоді сліпа Євдося, і я ще не раз пригадаю її слова, коли рубатиму голови, і це вже стане для мене ніяким не бойовиськом, а буденною роботою, від якої тільки болітимуть руки ночами.

Так було і тоді, коли ми захопили в полон китайців. Та який там полон, не було в нас ніякого брану, ворогам ми відразу давали раду шаблями, не тратячи куль, тож і того разу підвели косооких до колоди і я показав їм, аби поклали на неї голови. Теж не знаю, що то за чуднота така була, що китайці, які потрапляли нам до рук, мов заворожені, підставляли шиї під наші шаблі. Ніяких тобі благань про пощаду, жодного писку, цілковита згода з тим, чого не минути. І от, коли вже кількаканадцять голів покотилося в багряну від крові траву, до колоди підійшов останній. Худий, невеличкого зросту, ноги колесом, мені здавалося, що якби я вхопив його за коліно і пожурих чимдалі, то він і котився б, наче те колесо, хтозна куди, нещастя та й годі. Але от що цікавого було в тому нещасті: голова спереду поголена, а чуб на потилиці заплетений у косичку, і коли він став навколішки й поклав голову на колоду, то раптом узяв ту косичку й задер на тім'я. Це мене розсмішило. Він що — боявся, щоб таку «красу» не від'єдали від голови? Чи приборав її з потилиці, аби не заляпати кров'ю?

Рука моя опустилася. Я не знав, чи сміятися, чи що, але добре бачив, що в цьому косоокому немає ні краплі страху, ніби він вирушав прямісінько в рай і, сучий син, боявся тільки одного — аби в тому раю його косичка була цілою, чепурною і не забризкана кров'ю. Тоді я вхопив його за того хвоста, різко підвів з колін і повернув до себе обличчям. Ні, жодної тіні страху не було в чорних шпаринах його очей, він дивився на мене з якоюсь тихою цікавістю і розумінням. А потім сказав:

— Чань воюєт за тот, кто даюет кусять. Ти даюсь кусять — Чань будєт воевать за твоя.

Від автора

На цьому ми й попрощаємося з отаманом Чорним Вороном. Більше немає достовірних джерел, щоб простежити його шлях до кінця. Відомо тільки, що цей шлях не завершився втечею до монастирських печер, вхід до яких Чорний Ворон «опечатав» гранатами.

Чекістські архіви за 1924 рік мовчать про отамана. Та ось у їхньому звіті від 1926 року натрапляємо на скрупу звітку:

«Банда Чорного Ворона ліквідована 6 юнія 1925 года».

Отже, підірвавши вхід до печер, отаман зорієнтувався у лабіринтах Мотрониного монастиря і вибрався звідти на білий світ. Схоже, він зібрав новий загін і воював щонайменше до 6 червня 1925 року. Згадка про ліквідацію «банди Чорного Ворона» дає надію — в ній немає свідчення про загибель отамана.

Москва, яка споконвіку проголошувала анафеми борцям за волю України, щодо лицарів лісу повелася вкрай обережно — вона заборонила згадувати їхні імена навіть у прокльонах, щоб не будити в пам'яті «сірої маси» того, за що вони боролися.

Та залишилась легенда. У березні 1964 року в село Товмач заїхав на таксі високий сивий чоловік, зодягнутий не потутешньому. Він ні з ким не говорив, не зустрічався, а тільки зайшов на цвинтар. Кажуть, то був Чорний Ворон. Ця розповідь викликає довіру, бо саме в березні 1964-го Звенигородщина вперше приймала багато закордонних гостей — світ відзначав сто п'ятдесяту річницю Тараса Шевченка.

Чисельні делегації одна за одною навідували Моринці і Керелівку, а звідти до Товмача — палицею кинути.

Легенда? Та ні, жива правда.

Бачу його в тому таксі із красивою сіроокою жінкою. Він просить водія завернути до Шполянського лісу.

Весна! Ніхто не виглядав її так, як вони. Ніхто не любив її дужче за них.

Він довго стоїть біля рову під лісом. Чи не тут було поховано В'юна?

Потім сідає в машину й шукає по кишенях чи то цигарки, чи валідол.

— Серце? — питає вона.

— Все добре, — одказує він. — Усе гаразд, моя пташко.

* * *

А як повелася доля з іншими?

Про отамана Веремія можна тільки здогадуватися. Швидше за все, його розстріляли в черкаському тюрподі.

Сліпа Євдося зійшла з Ірдинських боліт невідомо куди. Я був на тому місці, де колись стояла її хатина. Мені показав його лісник Павло Вакулюк. Був кінець травня. Я вперше побачив, як цвіте понтійська азалія.

Ладим і Невіруючий Хома на Донбасі не прижилися. Працюючи «під землею», вони експропріювали касу Чистяківського шахтоуправління. Під час операції охоронець смертельно поранив Ладима в живіт. Хома не зміг винести товариша з «поля смерті» і відтоді носив у собі невігойний жаль. Згодом оженився на кацапці, взяв її прізвище і вже як Фома Голіков повернувся на Звенигородщину. Працював у Будищах колгоспним конюхом. У 34-му хтось на нього доніс, і Хому спровадили на Соловки. А хто звідти вертався?

Веремієва мати і стара Танасиха померли з голоду навесні 33-го.

Дося вийшла заміж у Грушківці, народила семеро дітей (трьох із них померло) і прожила дев'яносто літ. Вона мала дуже красиву скриньку, яку нікому не дозволяла чіпати. Лише у 1986 році відкрила її перед онукою Лідою. Там зберігалися старі фотографії. На одній із них Ліда побачила свою бабусю-козачку — молоду, при шаблі, у смушевій папасі з довгим шликом. Поруч стояв бородатий чоловік у білій баранячій шапці, оперезаний портупелями.

— А Мудей твій нікому не дав себе осідлати, — радісно казала до нього бабуся Дося, і сльози текли по її щоках. — Кусався, хвицав копитами, ставав дибки — не підійти. А як запрягли у воза — обсіли, бідного, вавки, лишаї, і він тихо собі одійшов.

Козубова Ярина народила хлопчика, але вигодували його інші люди. Ярина збожеволіла від туги за Козубом. Малий Івась потрапив до дитбудинку, згодом закінчив військове училище і став червоним командиром. Загинув під Курськом 1943 року. Посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Ось така примха долі.

«Полковника Гамалія» — Петра Трохименка — розстріляли в 37-му до 20-ї річниці Жовтневої революції за «петлюрівське минуле».

1996—2009 рр.

Автор глибоко вдячний письменникові-історику Романові Ковалеві за документальну та консультаційну підтримку в написанні цього роману. У книжці використано факти з його документальних видань «Героїзм і трагедія Холодного Яру», «Отамани гайдамацького краю. 33 біографії», «Коли кулі співали», «Отаман святих і страшних», «Операція “Заповіт”». Джерелами також прислужилися документальні та мемуарні книги осавула 1-го (основного) куреня полку гайдамаків Холодного Яру Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр», звенигородського отамана Івана Лютого-Лютенка «Вогонь з Холодного Яру», підхорунжого Чорноліського полку Михайла Дорошенка «Стежками холодноярськими» та начальника штабу медвинських повстанців Миколи Василенка «Спогади про пережите».

У романі використано документи Галузевого державного архіву СБУ.

Зміст

Частина перша.....	7
Частина друга.....	153
Частина третя.....	243
Частина четверта.....	346
Від автора.....	423

Літературно-художнє видання

ШКЛЯР Василь
Залишенець. Чорний ворон
Роман

Головний редактор *С. С. Скляр*
Завідувач редакції *Г. В. Сологуб*
Відповідальний за випуск *Т. М. Куксова*
Художній редактор *М. В. Єфімова*
Коректор *Н. Я. Радченко*

Підписано до друку 31.07.2014. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Minion». Ум. друк. арк. 22,68.
Наклад 8000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у ВАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61012, м. Харків, вул. Енгельса, 11.
Свідоцтво ДК № 2891 від 04.07.2007 р.
www.globus-book.com

Видавництво Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
www.trade.bookclub.ua

ГУРТОВИЙ ПРОДАЖ КНИГ ВИДАВНИЦТВА

ХАРКІВ

ДП з іноземними інвестиціями
«Книжковий Клуб
“Клуб Сімейного Дозвілля”»

61140, м. Харків-140,
просп. Гагаріна, 20-А
тел/факс +38 (057) 703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київська філія

04073, м. Київ, просп. Московський, 6, кімн. 35,
тел. +38 (067) 575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеська філія

65017, м. Одеса, вул. Малиновського, 16-А, кімн. 109
тел. +38 (067) 572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»

служба роботи з клієнтами:

тел. +38 (057) 783-88-88
e-mail: support@bookclub.ua
Інтернет-магазин: www.bookclub.ua
«Книжковий клуб», а/с 84, Харків, 61001

Шкляр В.

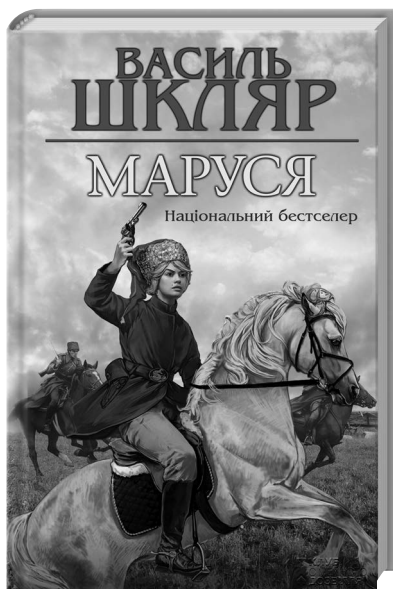
Ш66 Залишенець. Чорний ворон : роман / Василь Шкляр. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. — 432 с.

ISBN 978-966-14-7839-7

Їх називали бандитами, розбійниками, головорізами й навіть у прокльонах анафемах забороняли згадувати їхні імена. Щоб вбити у пам'яті упокоїної мами ту ідею, за яку повстанці жертвували свої молоді життя. Авжеж, вони стріляли, вішали, палили, нищили — але кого? На їхньому бойовому чорному прапорі напис: «Воля України або смерть». Вони не вийшли з лісу навіть тоді, коли навкруги запанувала чужа влада і вже не було надії на визволення. Вони — залишенці — обрали собі смерть.

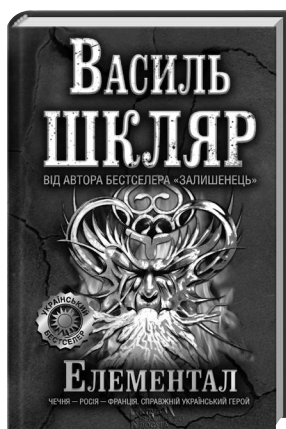
УДК 821.161.2
ББК 84.4УКР

ГЕРОЇЧНА ДОЧКА ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ!

Тендітна золотоволоса дівчина, вона народилася для щастя. Але бурхливий 1919 рік — один із найдраматичніших в історії України — покликав її до боротьби за волю Вітчизни. Після загибелі братів, повстанських отаманів, шістнадцятирічна гімназистка Саша Соколовська стає на чолі тисячного війська. Відтепер вона — отаман Маруся. На шлику її козацької шапки напис «Смерть ворогам України!». Та навіть у вирі кривавих подій доля дарує їй щире кохання і шанс зберегти життя...

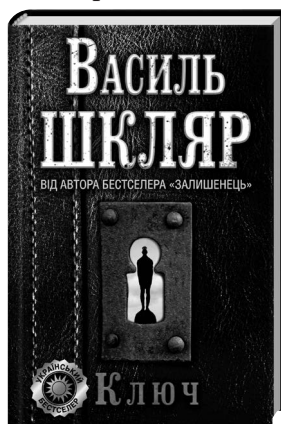
ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЖЕЙМСА БОНДА!

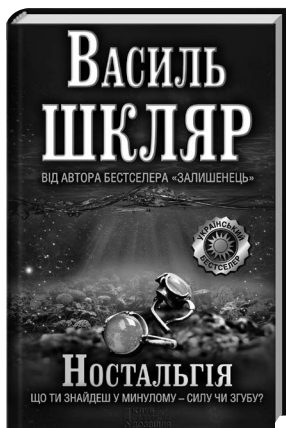
Українець, вояк Французького іноземного легіону, отримує смертельно небезпечне завдання вивести із заблокованої Чечні дочку генерала, на яку полюють російські спецслужби. Чи вдасться йому, уникнувши численних небезпек, вижити і знайти дівчину? Хто вона насправді?

УКРАЇНСЬКИЙ БЕСТСЕЛЕР!

Журналіст Андрій Крайній — справжній ерудит, вільно володіє живими й мертвими мовами, але з матеріальними цінностями якось не склалося: доживши до віку Христа, не має даху над головою. Не йому, безхатченку, гребувати теплим помешканням — хай навіть заповітний ключ простягнув йому дивакуватий незнайомець, а номер квартири навіть є забобонний страх. Що ж це було: манна небесна чи прикра помилка? Незабаром Крайньому знадобляться ще два ключі: до таємниці зникнення господаря квартири номер 13 і до серця фатальної жінки, до якого не так легко достукатися...

ЩО ТИ ЗНАЙДЕШ У МИНУЛОМУ — СИЛУ ЧИ ЗГУБУ?

Коли життя дає тріщину і хитається світ — це привід зупинитися й відшукати точку опори в годину зневіри. Він залишає дружину, роботу, місто, змінює середовище, втікаючи від себе колишнього. Та чи можна звільнитися від свого минулого? І яка ціна цього звільнення? Він зустрічає жінку, яка здатна загоїти рану й зцілити його серце. Але чи зможуть вони бути разом?

ОДВІЧНА ІСТОРІЯ ПРО КОХАННЯ ТА ЖУРБУ!

Любов і смуток часто ходять поруч... Коли приходиться біда, Степан заради коханої жінки жертвує найдорожчим. Смерть сильніша за кохання? Чи навпаки?.. Ця невідвладна часові «історія двох» надихає й дарує надію. Бо їхнє кохання перетворюється на легенду...

